

GHEORGHE CHIVU, *Limbă și cultură. Studii de istorie a limbii române literare*, București, Editura Academiei Române, 2019, 334 p.

Apariția, la Editura Academiei Române, a cărții de față reprezintă un eveniment nu numai editorial, ci și cultural, pentru toți cei care se preocupă de istoria limbii române literare. Autorul, Gheorghe Chivu, este cunoscut în mediile științifice românești ca editor, coordonator, coautor și autor al unor valoroase și apreciate lucrări de referință ale culturii române.

Volumul se deschide cu un *Cuvânt introductiv*, necesar în motivarea apariției lui, a structurii (patru părți) și a concluziilor formulate în momente temporale diferite, pentru care autorul își asumă responsabilitatea. Pornind de la precizarea că „Limba literară, varianta îngrijită și normată a limbii naționale, este o categorie istorică, ale cărei caracteristici se constituie în timp și evoluează permanent printr-o complexă relație cu evoluția culturii”, Gheorghe Chivu își motivează râvna statomnică pentru studiile consacrate „unor aspecte dintre cele mai diverse ale limbii române literare, înțeleasă ca proces” (p. 5).

În prima subdiviziune sunt abordate chestiuni privitoare la scrisul religios, componentă definitorie a culturii vechi românești, devenită, în epoca modernă, variantă conservatoare a românei literare actuale. Pornind de la limbajul bisericesc contemporan, celelalte teme analizează alfabetele vechilor scrieri religioase: cu alfabet chirilic, pentru românii ortodocși, sau cu alfabet latin pentru românii trecuți la calvinism sau la catolicism, delimitat în funcție de timp și orientare: unele în manieră ortografică maghiară, altele, datorate misionarilor italieni sau viziunii Școlii Ardelene, cu litere latine și ortografie etimologizantă (p. 29).

Tot în acest prim capitol este analizat scrisul religios ca o componentă definitorie a culturii vechi românești, urmărindu-se locul textelor bisericești în cadrul scrisului românesc, în etape succesive, ce acoperă fiecare aproximativ un veac.

Cel dintâi secol al scrisului în limba română își are începuturile, potrivit ultimelor cercetări în domeniu (cf. Al. Mareș, I. Gheție, M. Teodorescu), „la sfârșitul veacului al XV-lea, când pare că s-a transpus pentru prima dată *Psaltirea*, „copiată anterior *Scrisorii lui Neacșu (1521)*” (p. 32).

Secolul impunerii limbii române ca limbă de cult și, implicit, ca limbă de cultură începe odată cu „încetarea activității tipografiei coresiene, respectiv, tipărirea la București a primei *Bibliei* românești (1688). Este un secol „în care marii cărturari și ierarhi moldoveni, Varlaam la început și Dosoftei după aceea, au trudit îndelung și cu folos pentru acceptarea și apoi impunerea românei ca limbă de cult”. „Este secolul în care, la Bălgrad, Simion Ștefan făcea eforturi similare ierarhilor moldoveni, încercând să introducă în cartea bisericească românească modelul (nu numai editorial) occidental”. Virgil Cândea numea această perioadă de timp – 1643, anul apariției *Cazaniei* lui Varlaam, și 1743, anul terminării redactării *Letopiseșului* de către Ion Neculce – „veacul de aur” al culturii românești (p. 34).

Secolul primei unificări a limbii române literare în cartea destinată slujbei se înscrie în perioada temporală „începută prin opera tipografică și de misiune a lui Antim Ivireanul” [1694] (cf. I. Gheție, F. Zgraon) și „încheiată odată cu realizarea celebrei *Bibliei* de la Blaj” [1795]. Este perioada „în care s-au creat premisele pentru noua încercare, generalizată în toate planurile vieții noastre culturale (deopotrivă religioase și laice), de unificare a limbii noastre literare, încercare desfășurată acum de intelectualii iluminiști, influențați, în Țara Românească și în Moldova, de ideile venite din spațiul grecesc, iar în Transilvania și în Banat, de mișcarea iluministă occidentală”, și care au creat premisele unui „set de norme fundamentale, peste tot și de către toți tipografii vremii” (p. 34–35).

În continuare, autorul analizează măsura în care textul religios devine model în literatura românească veche, inclusiv în transmiterea limbajului figurativ.

Partea a doua a cărții cuprinde studii referitoare la vocabular: influența italiană în limba română veche; lexicul operei lui Dosoftei; lexicul neologic din limba română veche; neologisme de origine franceză; neologisme latino-romane; alături de alte teme particulare, specifice, precum: *însușire* „proprietate, alsăuire, alsău”; nume de zei și zeițe în cultura românească veche; considerații

asupra unui glosar de neologisme alcătuit de Gh. Asachi, toate având rolul evidențierii, în etape succesive, a încercării de constituire a unor vocabulare de specialitate și a modernizării lexicului românesc în totalitatea lui.

Fiecare din materialele inserate în acest capitol aduce precizări necesare, majoritatea noi, privitoare la influențele externe, îndeosebi latino-romanice, asupra lexicului limbii române vechi, dar și asupra creațiilor interne. Așa, de pildă, privitor la influența italiană se afirmă că numeroși termeni au pătruns în română încă înainte de anul 1760, din limbi neromanice, dar și prin contact cultural direct, în toate provinciile și în toate stilurile, punând „în evidență existența unor contacte culturale și a unor disponibilități intelectuale nebănuite anterior” (p. 62). Cronologic, pătrunderea acestor termeni a cunoscut mai multe etape: a) începutul secolului al XV-lea–mijlocul secolului al XVII-lea; b) a doua jumătate a secolului al XVII-lea–începutul secolului al XVIII-lea; c) mijlocul secolului al XVIII-lea (p. 63). Primul termen consemnat a fost *ducat* „monedă de aur”, în forma de plural *ducati*, în anul 1421, urmat de alții, tot din domeniul schimburilor comerciale. Din secolul al XVI-lea au intrat termeni din viața militară, iar începând cu secolul al XVIII-lea, termeni din viața socială, culturală și științifică. Important ni se pare și faptul că fiecare etapă este concretizată prin tipul de scrieri: laice, religioase/originaline ori traduceri sau adaptări din latină, prin personalități culturale, precum și termenii consemnați, împreună cu anul datării (cf. p. 64–69).

Pe linia modernizării vocabularului a acționat și mitropolitul Dosoftei, convins fiind de „înnoirea necesară a vocabularului românei literare, înnoire impusă de dezvoltarea extensivă înregistrată de cultura noastră scrisă în a doua jumătate a veacului al XVII-lea. „Aspectele scoase în evidență, afirmă autorul, pot sugera existența unei acțiuni concertate de înnoire a vocabularului literar nu doar prin împrumut neologic, ci și prin mijloace interne. Iar rezultatul acestei înnoiri, chiar dacă nu a fost validat în întregime de evoluția limbii noastre de cultură, a reprezentat în mod indiscutabil un mijloc de diferențiere a vocabularului cult de cel de factură populară” (p. 79).

Față de influența italiană, influența franceză asupra vocabularului românesc s-a manifestat „constant și sistematic abia începând cu deceniile de mijloc ale secolului al XIX-lea” (p. 109). Autorul analizează „o proză beletristică” dintr-o perioadă ceva mai veche, de la 1794, tradusă de Paul Iorgovici, *Istoria amerii*, care cuprinde, în doar 13 pagini, „circa 250 de neologisme de origine franceză, pe care le consemnează (p. 111–118). Important ni se pare faptul, subliniat de altfel, că există diferențe frapante în modul de adaptare fonetică a împrumuturilor înregistrate, precum și „încercarea de «românizare» a câtorva neologisme derivate prin înlocuirea unor sufixe substantive, adjectivale sau adverbiale, respectiv a unor prefixe” (p. 119).

Analiza împrumuturilor întreprinsă în acest capitol dovedește și faptul că, prin diversitatea lor, s-au pus și bazele constituirii unei terminologii de specialitate, inclusiv politice, chiar dacă, teoretic, „nu erau asigurate specializarea și univocitatea, caracteristici considerate definitorii pentru o terminologie științifică sau tehnică autentică” (p. 121).

Problemele normei literare, în diversele planuri: ortografic, fonetic, morfologic sau lexical, „constituie obiectul cercetărilor grupate în partea a treia a lucrării” (p. 143–208). Sunt inserate aici teme atât cu caracter particular, referitoare fie la semnificație (*său vs lui*), fie la formele morfologice (*sum, sunt, escu* „sunt”, *câne, mâne, pâne*), cât și la unificarea limbii române literare vechi, înfăptuită de Antim Ivireanul, care a concentrat „în lucrarea sa tot ce au produs mai bun înaintașii, tot ce au adunat mai bun și mai frumos, expresia culturală românească” (Anton Goția, *Continuitate și modernizare*, Cluj-Napoca, Napoca Star, 2006, p. 4).

Mai sunt analizate și alte probleme, precum „normă și grai” în *Codex Sturdzanus*; „normă ideală – normă reală” în scrisul literar la sfârșitul veacului al XVIII-lea; „normă reală – normă ideală” în lexicul românesc literar la mijlocul secolului al XIX-lea, primul dicționar academic.

„Exemple extrase din acest dicționar, tipărit între 1871 și 1877, pun în evidență o diferență certă între norma reală și norma ideală în lexicul românesc de la jumătatea veacului al XIX-lea. Norma reală era ilustrată de scrisul literar al epocii, în care erau utilizate multe dintre lexemele și variantele lexicale condamnate în *Glosarul* primului nostru dicționar academic. Norma ideală era promovată prin volumele de început ale lucrării amintite” (p. 208). Concluzia care se desprinde este formulată printr-o întrebare retorică, urmată de prezentarea situației de fapt a românei actuale: „Nu

este oare necesară intervenția instanțelor normative în procesul de evoluție a limbii, prin instituirea și apărarea unei norme?

Starea actuală a limbii române, inclusiv în unele variante așa-numite literare, cum este, spre exemplu, limba utilizată în mass-media, oferă în sine un răspuns” (p. 208).

În ultima parte a cărții sunt inserate cinci studii, din care se desprind aspecte și idei utile în cunoașterea caracteristicilor stilurilor românei literare vechi și moderne, precum: constituirea unor variante specifice comunicării științifice înainte de sfârșitul secolului al XVIII-lea; apariția unor elemente individualizatoare pentru scrisul beletristic vechi, ilustrat de mari autori, precum Dosoftei și Dimitrie Cantemir (licențe în rima *Psaltirii în versuri*; modele stilistice de origine folclorică în *Istoria ieroglifică*); utilizarea cu intenție marcat stilistică a unor fapte de limbă veche în cadrul limbajului poetic eminescian (p. 211–298).

Lucrarea se încheie cu un *Indice de autori* (p. 299–304) și un *Indice de cuvinte* (p. 305–331), util pentru aflarea promptă a termenului vizat sau a formelor sub care a fost folosit.

Prin aspectele evidențiate și prin altele multe rămase să fie descoperite de cititori, cartea își găsește utilitatea, iar autorul ei, profesorul Gheorghe Chivu, prin interesul statornic manifestat pentru stările evolutive ale limbii române literare, se dovedește reprezentant, în țara noastră, a uneia dintre marile tendințe ale lingvisticii romanice contemporane, studiul limbii în conceptualitatea sincronie-diacronie. Ca urmare, lucrarea, în ansamblul ei, are nu numai un scop științific și cultural, ci și unul practic, didactic.

NICOLAE FELECAN

Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca,

Centrul Universitar Nord Baia Mare.

Facultatea de Litere

nicufelean@yahoo.com

MIHAIL HARBUZARU, DRAGOȘ ȘESAN, *Catalogul manuscriselor Mănăstirii Sinaia*, București, Editura Basilica, 2017, 303 p.

Lucrare realizată prin pasiunea bibliofilă a protos. Mihail Harbuzaru și a conf. univ. dr. Dragoș Șesan, *Catalogul manuscriselor Mănăstirii Sinaia* vine să aducă la cunoștința unui public larg patrimoniul deosebit de prețios al Mănăstirii Sinaia.

Volumul debutează cu o amplă *Introducere* (p. 5–23) semnată de protos. Mihail Harbuzaru, în care, pe lângă prezentarea modului de descriere a manuscriselor, avem și confesiunea acestuia referitoare la începuturile apropierei sale de manuscrisele psaltice conservate la Mănăstirea Sinaia (p. 5–6).

Catalogul însumează un număr de 64 de manuscrise (41 românești, 8 românești-grecești, 3 greco-românești, 4 grecești, 1 greco-ebraic, 1 slavon și 6 manuscrise românești coligate), ce acoperă o variată paletă stilistică:

♦ manuscrise psaltice: cca 20 de copii, însă și câteva originale, „foarte multe din partiturile cuprinse în aceste manuscrise nu au fost publicate niciodată” (p. 19), dintre care reținem aici manuscrisele lui George Ucenescu¹, unele dintre acestea elaborate sub coordonarea lui Anton Pann (*Ms. rom.-gr. nr. 41, 44; Ms. gr.-rom. nr. 42, 43*);

¹ Prof. univ. dr. Constantin Catrina și ieromonah dr. Mihail Harbuzaru îi consacră lui George Ucenescu o lucrare monografică, intitulată *Protopsaltul George Ucenescu* (București, Editura Basilica, 2014), aducând în prim-plan, pe de o parte, dimensiunea personalității acestuia – protopsalt, copist și compozitor – și, pe de altă parte, opera sa rămasă în manuscris și conservată atât în Biblioteca Mănăstirii Sinaia, cât și în Biblioteca de la Sf. Munte Athos.